

E FISICA QUE FEZESSE NULLA PROL NON LLE FAZIA.
MÉDICOS E MEDICINA NAS CANTIGAS DE SANTA MARIA
(*E Fisica que fezesse nulla prol non lle fazia.*
Doctors and medicine in The *Cantigas de Santa Maria*)

Déborah González*
Universidade de Santiago de Compostela
Centre for the Study of the *Cantigas de Santa Maria*

Abstract: In the *Cantigas de Santa Maria*, there is a significant group of miracles in which the Virgin Mary restore the physical or mental health of a personage. In despite of the religious subject of these songs, there are several mentions to the conventional medicine as well as to some specialists of medical practice.

Keywords: *Cantigas de Santa Maria*; Alfonso X; Galician-Portuguese lyric; Vocabulary; Medicine; Professions.

Resumo: Nas *Cantigas de Santa Maria* hai un número significativo de milagres en que a Virxe restitúe a saúde, física ou mental, dun personaxe. Malia a temática destas cantigas, no interior da colección alfonsí encóntranse algunhas referencias á medicina convencional e a aqueles que a practican.

Identificadores: *Cantigas de Santa Maria*; Alfonso X; Lírica galego-portuguesa; Léxico; Medicina; Profesións.

1. Introducción

Na estensa e variada colección de milagres que conforman as *Cantigas de Santa Maria* hai un número significativo de narracións dedicadas á restitución da saúde, física ou mental, dun

* **Enderezo para correspondencia:** Avda. Castelao, s/n. Facultade de Filoloxía - Campus norte. 15782, Santiago de Compostela (deborah.gonzalez@usc.es).

Este traballo forma parte do *Estudo léxico-semántico das Cantigas de Santa Maria*, proxecto que conta co financiamento da Xunta de Galicia para o período 2013-2015, de estadía postdoutoral no Centre for the Study of the *Cantigas de Santa Maria* da Oxford University. Agradecemos ao Prof. S. Parkinson as observacións e suxerencias feitas sobre o borrador deste traballo.

personaxe, pois, a miúdo, a enfermidade serve como motivo literario que xustifica a marabilla. Normalmente, nestes casos, a figura de María adoita intervir na trama exercendo unha función reparadora -segundo a clasificación establecida por P. Bétérous (1983-1984)-, a cal, necesariamente, implica unha previa deterioración física, mental ou moral no individuo. Non son poucos os refráns que, no interior das *Cantigas*, reiteran a capacidade de María para sandar e gardar aos seus devotos de todo mal, ben afecte ao físico, á psique ou ao espírito.

Ademais, hai que ter en conta que a natureza desta obra condiciona, de modo relevante, a plasmación dos procesos morbosos. En ocasións, a enfermidade propónse como unha punición divina: a doenza explícase como consecuencia dunha ofensa contra Deus ou por un continuado estado de pecado. Esta noción pode lerse explicitamente, por exemplo, en varios versos das cantigas 91 e 105:

Aquest' avêo en França,
non á y mui gran sazón,
que os omes por errança
que fezeran, deu enton
Deus en eles por vendeita cofojon
deste fogo que chaman de San Marçal. (CSM91: 13-18)¹.

E todo-los daquela vila ardian
daquel fog' e fazian-sse levar
aa eigreja, u tantos jazian
que non podian y outros entrar;
e todos aquesta coita soffrian
polo mal que fezer' aquel rapaz. (CSM105: 77-82).

Malia esta interpretación da enfermidade, é posible encontrar varias ocorrencias de interese sobre a medicina convencional, ás que dedicaremos as liñas que seguen.

2. Terminoloxía e ocorrencias

2.1. Física

Nas *Cantigas* rexístrase *física* en once ocasións baixo a forma singular (no interior dos textos 43, 88, 179, 199, 318, 321 e 347) e unha no plural (117). Quitando a presenza nas *Cantigas*, o termo non se coñece nos cancioneiros profanos (segundo se desprende da pesquisa do termo na *MedDB2*), aínda que aparece co significado 'medicina' noutras obras medievais, como na tradución da *Crónica General*: "enferm[o]u el rrey dos pees, dua enfermidad[e] que dizẽ na física podroga" (Lorenzo 1975: 23); documéntase igualmente na *Xeral Historia*, pero neste caso o sentido achégase ao actual: "et do saber da física que [he] osaber que [ensynã] as naturas das cousas" (Martínez López 1963: 27).

¹ Neste e nos treitos que se reproducen no presente traballo, seguimos a edición de W. Mettmann (1986-1988-1989), adoptando a numeración das cantigas e dos versos outorgada polo editor.

Unha mención á *física* co sentido ‘medicina’, ‘ciencia médica’, encóntrase na cantiga 88 na contextualización inicial do milagre:

que no mōesteir’ onrrado
de Claraval foi entrar
un monje mui letrado,
que sabia ben obrar
de física, com’ achey. (CSM88: 10-14).

Porén, nas *Cantigas*, o termo aparece normalmente en enunciados negativos coa finalidade de manifestar que a medicina convencional non pode producir efecto nin beneficio nun caso concreto, de tal modo que se enfatiza a situación crítica do enfermo:

deu fever ao menyo | e mató-o mui’ agã,
que lle nunca prestar pode | física nen meezya; (CSM43: 36-37).

Muitas físicas provaron en ela, que palla
non lle valveron nen prol teveron nemigalla; (CSM117: 26-27).

E pois el parou [y] mentes | e viu que assi morria,
e física que fezesse | nulla prol non lle fazia,
mandou-sse levar tan toste | dereit’ a Santa Maria
de Terena, prometendo- | lle sas offertas e dōes. (CSM199: 32-35).

o cegou d’ambo-los ollos | que deles sol non viu ren,
nen ar valer non lle pode | física de Monpisle. (CSM318: 37-38).

Eno reino de Sevilla | hũa moller bõa era,
en riba d’Aguadiana | morava; mais pois ouvera
marido, del neun fillo | aver per ren non podera,
per física que provasse | nen per outras maestrias. (CSM347: 10-13).

Encóntranse varias referencias na CSM321, dedicada á milagrosa sanación en Córdoba dunha meniña que padecía da *escrófula* (enfermidade designada no texto como *lamparões*) desde había máis de tres anos. Ao longo de toda a composición, incídese nos demorados tempos que require a *física* convencional, no caso de dar algún resultado, fronte aos rápidos efectos acadables grazas á divina intervención de María. Tal mensaxe aparece no refrán e é materia que se retoma e se explica na estrofa primeira da composición:

*O que mui tarde ou nunca | se pode por meezya
sãar, en mui pouco tempo | guareç’ a Santa Reynna.
Ca o que física manda | fazer por aver saude*

o enferm' en grandes tempos, | sãa per sa gran vertude
tan toste Santa Maria; | poren, se ela m'ajude,
vos direi un seu miragre | que fez en hũa minynna. (CSM321: 3-8).

Ademais do factor temporal, neste texto sublíñase outra importante noción negativa: para tratar de salvar a súa filla, a muller recorre ao servizo de *mege*s e *fisicos da terra*, mais isto supón un elevadísimo custo que, para máis, acaba por resultar inútil:

Mais eles, por nulla cousa | que lles désse, non poderon
sãa-la, nen prol lles ouve | quanta fisica fezeron;
pero todo-los dÿeiros | que ela lles deu ouveron,
assi que a moller bõa | ficou en cona espyнна. (CSM321: 20-23).

Por outra banda, o texto é interesante por recoller a crenza popular, instalada principalmente en Inglaterra e Francia, sobre a propiedade taumatúrxica dos reis, consistente en que, por medio da imposición de mans, podían levar a cabo a curación da escrófula². Porén, o rei a quen inicialmente se acode na composición nega e menospreza tal opinión e recomenda acudir á “bela Magestade”.

No interior da colección, o termo *fisica* empregouse, ademais, de forma metafórica para facer alusión á ‘capacidade reparadora de María’; así acontece na CSM179 de maneira destacada, xa que o termo se recolle no refrán, lugar privilexiado pola súa constante repetición, e a noción reaparece nas cobras iniciais:

*Ben sab' a que pod' e val
fisica celestial.*
Ca de seu Fill' á sabuda
fisica muit' asconduda,
con que nos sempre ajuda
e nos tolle todo mal. (CSM179: 3-8).

fisica sobre natura
mostrou e quis aver cura
dũa moller, direi qual (CSM179: 11-13).

ca ssa fisica non fal (CSM179: 18).

2.2. Físico

O termo deriva do latino *PHYSĪCUS*, a partir do grego *φυσικός* (Corominas / Pascual 1980-1991: s.v. ‘físico’). Figura nunha ocasión en singular (en realidade, no interior do epígrafe da cantiga 88) e sete en plural (nos textos 105, 173, 204, 209, 235, 256, 321). Qui-

2 Para máis información sobre esta crenza, pode verse o traballo de M. Bloch (1961).

tando as ocorrencias nesta obra, o termo foi de uso común co valor ‘médico’³, e non faltan exemplos en documentos doutra natureza, como: “mestre huberte fisico”, “meestre huberte fisico” (en dous testamentos editados por López Ferreiro 1901: 283 e 606); “e estaba posto ennas maos e poder do dito sennor dean e fisico, per quel cura del dito dolor e infirmitade” (García y García 1981: 8). Recóllese noutras obras literarias, como en dúas cantigas profanas (*MedDB2*: 2,1 e 154,13; respectivamente, B1584-V1116 e B1505), e na tradución da *Crónica General* (Lorenzo 1977: s.v. ‘físico’). Desprazado hoxe polo cultismo *médico*, o substantivo *físico* debeu pervivir co sinalado valor medieval moito máis alá desa época, dado que tal acepción se recolle en distintas fontes, como as incorporadas no *Diccionario de Dicionarios* (2003: s.v. ‘físico’), onde, non obstante, o substantivo *física* é rexistrado unicamente co sentido actual ‘ciencia que estuda os corpos e as súas propiedades’ (Rodríguez González 1958-1961: s.v. ‘física’).

A xa referida CSM88 singularízase porque un *físico* é o personaxe central da narración, e de quen se di que entrou no mosteiro de Claraval como monxe *mui leterado* e que *sabia ben obrar / de física* (no interior da primeira cobra), mais non gustaba de xaxuar nin de comer das *verças de prado* que os restantes membros do mosteiro consumían. Neste milagre, a intervención de María ten unha finalidade esencialmente punitiva, xa que se presenta ante os relixiosos cun *leitoario* e permite que todos degusten del a excepción do *físico*. A razón disto é:

Que dela non foi amado,
porque quería obrar
per Ypocras o loado; (CSM88: 80-82).

Esta explícita referencia a Hipócrates, médico grego de referencia na época medieval principalmente pola teoría dos catro humores⁴, poría de manifesto a hostilidade cara á faceta científica, aquí oposta á práctica relixiosa, xa que o monxe-físico non só afrontara á divindade co rexeitamento das verzas senón que ousara desaconsellar o xaxún aos outros membros do mosteiro. A súa actuación como *físico* que obra *por Ypocras* e non por Deus, respectando a abstinencia, sería o principal motivo do castigo. Dalgunha maneira, a medicina preséntase aquí como unha contraria ao culto.

Quitando a cantiga 88, o termo recóllese noutras narracións baixo a forma plural *físicos*, apuntando cara á necesidade de procurar repetidamente asesoramento ou, talvez, a unha práctica médica exercida en colectivo. Posiblemente, o emprego do plural sería tamén o de enfatizar a gravidade dunha doenza en aparencia con poucas oportunidades de curación e, consecuentemente, magnificando o alcance da actuación divina. Por exemplo, na CSM204,

3 O substantivo *médico* non parece que fose de uso corrente nos textos medievais; recóllese no *Corpus Xelmírez* en varios documentos notariais do século XV e XVI (a maior parte en castelán). Se se procura a expresión no *CORDE*, encóntrase con certa frecuencia a partir do século XV, pero hai só unha ocorrencia nun texto do século XIII, elaborado na corte alfonsí; porén, aí rexistra un valor moi distinto ao actual: “a este dedo llaman medico en el latín, fascas melezinador, porque con aquel mezclan los físicos las melezinas más que con otro dedo” (Sánchez Prieto-Borja 2002).

4 Precisamente o termo *umor* figura recollido nunha cantiga que trata un episodio da enfermidade do rei: *Tolleu-ll’ a fever e aquel umor / mao e lai* (CSM279: 26-27).

os *fisicos*⁵ dan un diagnóstico nada prometedor sobre a doenza dun arcediago pertencente á orde de San Domingos, mesmo asegurando a gravidade mortal en que se encontra o doente, mais a Virxe asiste e sanda ao enfermo por rogo do santo:

Ca el era tan coitado | que non avia en ssy
nen sol un sinal de vida; | e os fisicos daly
dizian que poderia | daquela guarir assy
como poderia morto | de sso terra resorgir. (CSM204: 14-17).

De maneira semellante, na CSM173, un home aragonés afectado polos cálculos *A muitos fisicos fora, | mas non lle prestaran ren* (CSM173: 15); por tal razón, o coitado prometeu ir a Salas e, tras a súa peregrinaxe, esperta e encontra a *pedra* á súa beira. Chamaremos a atención sobre o feito de diverxeren parcialmente o texto e a narrativa visual, aspecto xa sinalado por F. Corti (1998-1999: 101), e máis recentemente por S. Parkinson (2012) nun traballo dedicado ás particularidades desta CSM173⁶: mentres no texto o enfermo promete ir a Salas, efectúa a peregrinaxe e despois esperta milagrosamente sandado, nas imaxes séguese outra orde, pois o enfermo promete ir a Salas mentres está no leito, a continuación esperta sandado e posteriormente cumpre coa súa promesa de ir en romaría. Esta discrepancia podería estar orixinada, segundo a hipótese de S. Parkinson (2012: 61), no manexo de dúas versións diferentes do mesmo milagre.

Igualmente ofrece particularidades a CSM105, que trata da curación dunha muller que prometera castidade á Virxe e, obrigada a casar, foi acoitelada polo seu home e posteriormente padeceu o *lume de San Marcial*. A propósito da ferida, dise que a coitelada fora acertada *en tal logar, que vergonna me faz [...] De o dizer* (CSM105: 61 e 63) e afirmase *que quantos fisicos ouv'end' a Pisa / non lle poderon a chaga serrar* (CSM105: 65-66), isto é: a ferida era tan grave, que non podía ser curada por ningún dos médicos que trataron á doente⁷. Aínda que o léxico da anatomía é relativamente frecuente no interior das cantigas que versan sobre doenzas e afeccións, evítase mencionar os xenitais femininos nesta parte do texto. Ata certo punto, o recoñecido pudor poderá encontrar xustificación na chocante explicitude con que se representa a escena no códice *T*, onde a dama aparece coas pernas

5 Na representación do códice florentino, obsérvase un crego no leito e, arredor deste, vense varias figuras (o deseño está incompleto e as cabezas non foron trazadas; tampouco se escribiron os rótulos, privándonos da descrición da imaxe). Catro das figuras levan hábito negro e o quinto viste un traxe vermello; este último está a ofrecer ao enfermo un recipiente –talvez un unguento–, polo que é facilmente asimilable á figura dun *fisico*; porén, este aparece só entre monxes, polo que non parece haber concordancia entre a imaxe e o plural que se reproduce no texto.

6 Segundo Parkinson (2012: 58), esta composición ilustra a complexa relación entre o texto, as imaxes e as lendas destas que se encontran nos cancioneros *T* e *F*, e, dado que se coñecen máis casos de diverxencias entre a narrativa textual e a visual, a dedución é, segundo o investigador, que o esquema narrativo que se reproduce na imaxe foi elaborado independentemente da narrativa textual; ademais, moitas das lendas que deberían acompañar as miniaturas nos *Códices Ricos* non foron escritas, polo que estas deberon ser o último elemento paratextual introducido. Para máis información sobre o proceso de elaboración e desenvolvemento do proxecto da obra, pode consultarse Parkinson; Jackson (2006).

7 Sobre a expresión disfémica nesta composición, véxase o traballo de S. Parkinson (1991-1992: 49-50), onde, ademais, se advirte da semellanza entre a expresión destes versos e os da cantiga escarnina de Alfonso X *Domingas Eanes ouve sa baralha* (B495-V78), que, seguindo a edición de Lapa (1995: 36), son: “e deu-lhi poren tal colpe de suso, / que já a chaga nunca vai çarrada. // E dizen meges: — Quen usa tal preit' e / á atal chaga, ja mais nunca serra” (na referida edición, corresponde á cantiga 25, vv. 20-23).

abertas e núas mentres é atendida por un grupo de persoas, aparentemente tres mulleres e dous homes⁸. Probablemente, a miniatura non deixaría indiferentes aos observadores da época, tendo en consideración as características da obra e as escenas que habitualmente se representan nela; en hipótese, esa nudez puido ser un intento de “convidar” ao espectador a participar daquel pudor ou vergoña que de maneira explícita se recoñece no texto.

Fisicos rexístrase igualmente na CSM209, célebre narración dun dos episodios da enfermidade do rei. Como observou F. Corti (1998-1999: 88), os médicos son nomeados unha única vez no interior deste texto, mais a figura reaparece nas miniaturas colaborando visualmente na *repetitio* e na *graduatio* que conclúe na milagrosa curación do monarca. Ademais, no plano visual, a oposición entre o laico e o relixioso, entre a incapacidade dos médicos e o poder reparador divino, podería entenderse, ademais, a partir da representación dun personaxe caracterizado cun hábito de relixioso que exerce como “mediador” ao achegar ata o Rei o *Livro* das cantigas da Virxe, a través do cal se realiza o milagre, de tal maneira que a súa función é aquí equiparable á das reliquias con poderes taumatúrxicos.

No conxunto de cantigas que narran unha sanación milagrosa, non pasan desapercibidas as mencións a *Mecinna* e *Salerna* (CSM69, nos vv. 72 e 73), onde se localizaron importantes escolas medievais de medicina; pero, sobre todo, sobresaen varias mencións á reputada práctica médica de Montpellier⁹, alusións a un prestixio contemporáneo ao momento de confección da obra e que se pon ao servizo da intensificación discursiva e, con frecuencia, da rima. Por exemplo, na CSM318, fálase dun home que sofre cegueira e deformidade do rostro por punición divina; asegúrase que *nen ar valer non lle pode / fisica de Monpisler* (CSM318: 38), subliñándose así o gran desamparo en que fica o damnificado ao non poder ser socorrido polos médicos con mellor sona e formación do occidente cristián.

Tamén se entende con finalidade enfática a expresión incluída na CSM123, dedicada a un frade a quen se lle deformara e ennegrecera o rostro, mais grazas á intervención da Virxe:

a coor mui negra logo sse cambiou
e a faz mui branca toda se tornou
sen obrar y fisico de Monpesler. (CSM123: 26-28).

A importancia e reputación desta comunidade médica evidénciase así mesmo na alusión e o diagnóstico que se recolle na CSM256, versada sobre a milagrosa curación da enfermidade da raíña dona Beatriz:

e quando foi na cidade, | peor enferma moller
non vistes do que foi ela; | ca pero de Monpisler
bões fisicos y eran, | dizian: “Non viverá.” (CSM256: 16-18).

8 Non estraña a presenza de mulleres asistindo á dona ferida, pois as cuestións relativas á xinecoloxía e á obstetricia eran practicadas preferentemente por elas. Para máis información sobre as cantigas que inclúen contidos asociables á xinecoloxía e obstetricia, pode verse o traballo de González Hernando (2009). Sobre o rol da muller na medicina medieval, poden consultarse os estudos de Bourdillon (1988: 10-15) e Green (2000).

9 Sobre a actividade e formación médica neste centro universitario, entre a bibliografía existente, pode consultarse Le Blévec (dir.) (2004).

Por último, noutra narración dedicada á doenza do monarca, pode entenderse a intervención dos profesionais desa escola dado o contexto en que se localiza o episodio:

E pois a Monpisler vëo | e tan mal adoeceu
que quantos fisicos eran, | cada hũu ben creeu
que sen duvida mort'era; | mas ben o per guareceu
a Virgen Santa Maria, | como Sennor mui leal. (CSM235: 45-48).

2.3. Meezĩa

O substantivo recóllese con relativa frecuencia; ocorre normalmente na forma singular, excepto en tres cantigas en que se presenta no plural (89, 105 e 352). Ocasionalmente parece funcionar como sinónimo de *física*, documéntase tamén co sentido ‘menciña’¹⁰ ou ‘remedio’, como ‘composto’ ou ‘preparado’, e ‘remedio, alivio ou sanación procedente da divindade’, ás veces utilizándose de maneira metafórica para referirse a María. Grazas a estes valores e ás súas posibilidades expresivas, a expresión empregouse adoito en lugares estratéxicos das composicións: quitando as cantigas 14 e 269, usouse sempre en posición de rima. Normalmente, aparece en asociación aos rimantes *Reinna* e / ou *aginna*; probablemente, respondendo á vontade de subliñar de maneira indirecta, por medio da colocación e o efecto da rima, a idea da *Reinna* que actúa *aginna* como auténtica *meezinna*. Entre outros casos, son exemplos claros desa intención:

E ele assi rogando, | adormeceu muit' agĩa,
e viu enton en dormindo | a Virgen santa, Reĩa,
que ll' en aquela gran coita | pos logo ssa meezĩa,
que lle pareceu mais crara | que o sol en ouriente. (CSM174: 27-30).

Ant' o altar mayor logo | e pois ant' o da Reĩa,
Virgen Santa gloriosa, | rogando-l[l]e que agĩa
en tan grand' enfermidade | posesse sa meezĩa,
se serviço do menño | en algun tenpo queria. (CSM221: 50-53).

Ca tant' é a ssa vertude | grande daquesta Reynna,
que o que en ela cree | non busc' outra meezynna;
que quant' é o mal chus forte, | tanto o tol mais agynna,
ca a cada door sabe | ela quant' y pertẽece. (CSM331: 4-7).

Aínda máis alá, nas cantigas 54 e 321, a asociación das palabras rimantes *Reinna-meezinna* reitérase no interior de ambos os textos ao formaren parte do refrán:

10 No interior da colección hai moi poucas referencias a fármacos ou procedementos de curación concretos; quitando aqueles elementos que teñen poder curativo polo seu carácter sagrado (como pode ser, por exemplo, o leite de María, dos seus cabelos, imaxes ou reliquias por contacto), ocasionalmente alúdese a procedementos terapéuticos, preparados e ingredientes pouco determinados, como: *banno de tĩa* (CSM321), *erva* (CSM 5 e 69) e *ervas* (CSM 319 e 408), *especias* (CSM408), *engrude* (CSM184), *enguento* (CSM206), *frores* (CSM408), *raizes* (CSM408), *leitoadiro* (CSM88), *sarope* (CSM321).

*Toda saude da Santa Reña
ven, ca ela é nossa meezya.* (CSM54: 2-3).

*O que mui tarde ou nunca | se pode por meezya
sãar, en mui pouco tempo | guareç' a Santa Reynna.* (CSM321: 2-3).

En varias ocasións, participou un rimante distinto, como: *tña* (CSM43) e *tiinna* (CSM115), *mesqya* (CSM350) e, en plural, *mesquinnas* (CSM89), *carpynnas* (CSM105), *Espynna* (CSM310) e *vñas* (CSM352)¹¹.

Na cantiga 269, onde o substantivo non se reproduce en rima, recóllese co sentido 'remedio', engadíndose un argumento negativo, consistente no prezo a pagar (*quant' avia despendera | pera faze-lo guarir.* CSM269: 14), idea que tamén se reproduce no texto 352 (*E meteou muitos ñeiros | en lle fazer meezyas,* CSM352: 30).

O uso frecuente do termo no cancionero relixioso non ten paralelo no cancionero profano, onde o termo *meezinha* parece ocorrer unicamente nun texto: a célebre cantiga *Non me posso pagar tanto* de Alfonso X (*MedDB2* 18,26; correspondente a *B480-V63*).

2.4. Mege

Segundo Corominas e Pascual (1980-1991: s.v. 'médico'), a forma sería catalanismo en español a partir do étimo latino *MEDICUS*, e aparecería máis raramente que o substantivo *físico* no castelán medieval dos séculos XIII-XIV. Porén, segundo García-Sabell Tormo, o termo galego respondería a un occitanismo, argumentando que: "A solución fonética *z* para o lat. *d'k* mostra claramente a orixe transpirenaica" (1990: s.v. 'mege / meje', p. 224). Como xa remarcou esta investigadora, o substantivo non aparece rexistrado nos principais glosarios de obras galego-portuguesas: de procurar a expresión no *RILG*, tan só figura recollido por Mettmann (1972: s.v. 'mege', 'meje') e por Lorenzo (1968: s.v. 'meje'), que remite ás ocorrencias nas *CSM*.

Na colección de milagres de Alfonso X, documéntase en singular na CSM63 (*meje* no v. 78), e en plural na CSM157 (*mejes* no v. 25) e na CSM321 (*mejes* no v. 16). En todos os casos funciona como sinónimo de *físico*, e a súa preferencia nestes casos puido estar propiciada polas fontes dos milagres ou condicionada polas necesidades métricas.

O milagre 63 versa sobre un cabaleiro que, en lugar de acompañar ao conde don García á batalla contra os mouros, dá prioridade a ficar na igrexa escoitando misas en loanza a Santa María. Cando o cabaleiro vai de camiño, encontra a hoste do conde e este último confesa que foi de grande axuda na loita e prégalle que teña conta das súas chagas, recomendándolle ser atendido por un *mege dos de Monpislér* ao seu servizo. Varias testemuñas confirman a

11 O estudo gráfico destas expresións en posición de rima non pode ser convenientemente atendido neste lugar, polo que reproducimos as formas segundo a edición de Mettmann (1986-1988-1989). Porén, os códices ofrecen distintas solucións, facendo dubidar ocasionalmente sobre a pertinencia da representación *-inna* ou *-ña*, dous resultados lingüísticamente válidos a partir do latino *-INA*, mais coa obxección de se presentaren ocasionalmente en relación de rima. No traballo elaborado por Betti (2005: 225-228), apréciase que a agrupación *-inna / -ña / -ña* elaborouse seguindo a edición do filólogo alemán. Con todo, remitimos a este último traballo para consultar con maior detalle as relacións en rima que se fixan co termo *Reinna* en cada cantiga.

bravura do cabaleiro na batalla e el, véndose ferido, percibe a asistencia de María para evitalle caer en vergoña, polo que vai ofrecer á Virxe maravedís e outras ofrendas.

Na CSM157, *meges* aparece nun contexto semellante a aquel en que normalmente se reproduce *fisico*. A cantiga trata dunha muller que, hospedando a uns peregrinos, cae na tentación de probar da comida deles, pero crava a navalla na mandíbula de tal maneira que ningún dos *meges* que intentan asistila consegue retirarlle; unicamente cando foi a Rocamador e rogou ante a Virxe, un *preste* é quen de quitarlla. A escena dos médicos atendendo á muller é representada en T157, mais a denominación que estes reciben na glosa que complementa a imaxe correspondente é *maestres*, termo usado como sinónimo contextual sobre o que trataremos máis adiante.

Na CSM321, o sentido do termo é ‘médicos’; porén, contextualmente, talvez pode interpretarse unha diferenza na procedencia daqueles chamados *meges* e dos que son aludidos como *fisicos da terra*:

Sa madre con coita dela, | en tal que lla ben guarissen,
non catou de dar a meges | todo quanto lle pedissen,
nen a fisicos da terra, | rogando-lles que a vissen,
e maravedis quinentos | ou mais lles deu a mesqña. (CSM321: 16-18).

Fóra das *Cantigas* de tema relixioso, *mege* documéntase no xa aludido escarnio de Alfonso X *Domingas Eanes ouve sa baralha*, de temática sexual, e, polo tanto, nun contexto de termos empregados con dobres sentidos.

2.5. Maestre

O substantivo ocorre en numerosos casos ao longo da colección con diferentes valores, xa que se utilizaba para designar a quen era entendido nunha materia ou oficio, ocasionalmente utilizado como título de recoñecemento xunto ao nome. Con frecuencia, rexístrase aplicado a alguén que domina un campo técnico ou artístico, como ‘arquitecto’, ‘escultor’, ‘ourive’ ou ‘pintor’; porén, tamén se usou como ‘comandante dun navío’, ‘superior dunha orde relixiosa’ e ‘médico’. Con este último sentido, prece ocorrer unicamente na CSM69:

“M’ ide polo que fez a meezinna,
ca ben leu é maestre de Meçinna,
ou de Salerna, a çizillã.” (CSM69: 71-73).

O discurso está posto en boca do conde Ponce de Minerva, cando soubo da recuperación do xordomudo Pedro de Solarãa, con evidente finalidade de recoñecemento: así como hai alusións aos médicos formados na prestixiosa escola de Montpellier, *Meçinna* e *Salerna* son referencias a centros laicos de formación médica que gozaban de boa reputación; concretamente, a escola de Salerno foi a primeira en recibir o recoñecemento oficial.

2.6. Celorgia

A partir de CHIRURGĪA (do gr. Χειρουργία), o termo *celorgia* encóntrase repetidamente no refrán da CSM408 en rima con *Santa Maria*, a excepción da primeira copia do refrán, onde a forma corresponde a *cilurgia*. Non foron estas as únicas variantes coñecidas; Parker (1958: s.v. ‘selorgia’) rexistrou así mesmo *selorgia* / *solergia*.

Desde o punto de vista semántico, nesta composición, o substantivo debe entenderse en sentido metafórico, pois, complementándose do adxectivo *spirital*, versa sobre a capacidade da Virxe para sandar feridas; neste caso, nárrase a milagrosa curación dun escudeiro ferido por unha frecha no costado.

2.7. Celorgião

O termo *celorgião* encóntrase en singular en tres ocasións (na CSM157 e dúas veces na CSM177), e unha vez no plural (çelogiãos, na CSM385). Nesta última, aparecen atendendo a un home que recibira unha pedrada na cabeza e a causa da cal sufrira unha parálise de medio corpo (no lado en que recibira o impacto); porén, da mesma maneira que acontecía con *físicos* e *mege*s, anteriormente referidos, os especialistas non son quen de facerlle pechar a ferida.

Na composición 157, xa comentada por acoller o termo *mege*s, ocorre o substantivo *celorgião*, podendo apreciar de novo a intervención dun relixioso como “mediador” na curación divina: unha vez que a muller, co coitelo cravado na mandíbula, vai a Rocamador e arrepentida fai confesión da súa falta, a man que retira a arma da súa face é, significativamente, a dun sacerdote, *ca non ja celorgião*. Nesta ocasión, a preferencia por esta forma puido estar propiciada polas necesidades métricas e a rima.

Na CSM177, un *celorgião* aparece no exercicio da súa profesión, requerido para practicar unha operación: devolver os ollos a un home a quen lle foran arrincados; mais, como non sorprende nunha narración deste tipo, aínda que o especialista leva a cabo a cirurxía, reinserindo os ollos do infeliz nas súas órbitas, só é grazas á intervención celestial que o invidente torna a ver. De forma paralela á presenza das variantes *celorgia-cilurgia* no interior das *Cantigas*, a glosa da cuarta miniatura que ilustra T177 testemuña a variante *cilurgião*. Ademais, na quinta imaxe, asístese á escena cirúrxica: o cego amósase sentado no chan, descansando a súa cabeza sobre os xeonllos do especialista, quen, cunha man sostén a cabeza do paciente, e coa outra toma o ollo que lle estende outro dos personaxes, anicado á beira do doente.

3. Cabo

Nos séculos XII e XIII, a ciencia médica encontrábase nun estado inicial do proceso que levou á súa total consolidación e recoñecido prestixio, acadado co paso do tempo sobre todo grazas a unha regradada lexislación e á progresiva circunscrición ao medio universitario¹². Este último

12 “La plena aceptación del nuevo modelo universitario y del nuevo médico, fue resultado de un lento proceso de casi ciento cincuenta años, desde que al comienzo del siglo XII, y a lo largo de todo este siglo, se produjo en el sur de la cristiandad europea (sur de Italia, Sicilia y concretamente Salerno) un acontecimiento de considerable influencia en la historia intelectual de la medicina europea. Me refiero al hecho de basar la práctica médica en la parte natural de la filosofía, concretamente de la filosofía aristotélica, que dio origen a una nueva forma de concebir la medicina y a un nuevo modo de enfocar la enseñanza médica y que culminó con el modelo universitario de

factor sería decisivo para a formación de especialistas e para a percepción da figura do médico, na cal non ficou á parte a condición relixiosa: con anterioridade, a medicina era exercida polas comunidades musulmá e hebrea¹³, mais, do mesmo modo que o colectivo das mulleres –sobre todo especializadas na xinecoloxía e obstetricia–, ficaron apartados da formación universitaria, reservada a varóns cristiáns (sobre esta cuestión, pode verse García Ballester 2001).

A presenza de termos relativos á medicina e aos especialistas no interior das *Cantigas* testemuña, dalgún modo, a común asistencia a esta por parte da sociedade medieval. Non obstante, parece que os contextos en que normalmente se incorporaron tales referencias están condicionados, en boa medida, polo carácter da colección: por unha parte, a natureza haxiográfica debeu limitar a alusión aos especialistas, útiles e procedementos habituais na medicina do século XIII; por outra parte, as mencións que se recollen teñen por finalidade, normalmente, declarar a incapacidade para sandar polos métodos humanos, poñendo o acento na gravidade do mal.

Non obstante, non parece que as limitacións ás que está adscrita a medicina na colección alfonsí tivesen por obxectivo último desprestixiar a ciencia ou a comunidade médica; así, as mencións aos reputados especialistas de Salerno e Montpellier, por se localizaren alí célebres centros de ensino na época de confección das *Cantigas*, poden interpretarse como referencias que engaden mérito e valor a *fisicos* e *mege*s¹⁴.

Normalmente, os topónimos *Monpesler* / *Monpisler* e *Pisa* inclúense en posición de rima, ficando así subliñados no discurso e pasando a formar parte da lista de termos rima-ntes en *-er* e *-isa*. Os substantivos *mege*, *fisico* e *maestre* (na acepción ‘médico’) funcionarían como sinónimos, aínda que se aprecia certa preferencia por *fisico*; a estes engádese o substantivo *celogião*, conformando un grupo que permite satisfacer distintas necesidades métricas. O mesmo se pode dicir do par *fisica* e *meezinna*, adicionándose que este último foi preferentemente usado en posición de rima, sobre todo asociado a *Reinna* e / ou *aginna*.

Na colección, a ciencia *fisica* queda relegada a un segundo nivel, aquel do coñecemento humano, que, como tal, se presenta imperfecto, custoso e lento fronte ao poder reparador de María, que, con rapidez e eficacia, sabe sandar calquera mal como a auténtica *meezinna*.

médico que aspiraba a dotar de base racional a su práctica médica o quirúrgica. Un modelo de enseñanza médica, cuyo contenido era el mismo en todas las universidades europeas. Ello, acompañado de la lengua única en la transmisión de conocimientos (el latín, modulado con los distintos acentos) favoreció un internacionalismo altamente positivo y estimulante” (García Ballester 2001: 200).

13 Poden tomarse como testemuño os versos: *en tal enfermidad’ a que judeus / nen crischãos non podian prestar.* (CSM404: 52-53).

14 O prestixio que se outorgaría á práctica médica non tería por que ser incompatible coa percepción do poder divino. Segundo explica García Ballester: “la distinción que los intelectuales cristianos supieron hacer entre Causa o causalidad primera y causas o causalidad segunda, dio un margen de maniobra suficiente como para afrontar el mundo de lo creado con cierta autonomía intelectual. Permitted afrontar el mundo de la salud y de la enfermedad como integrante de las cosas naturales y poseedor de su propia mecánica causal que el hombre podía descubrir, sin por ello negar –al contrario, teniendo muy en cuenta– la causa primera de todo” (García Ballester 2001: 159-160).

BIBLIOGRAFÍA

- BÉTÉROUS, Paule (1983-1984): *Les collections de miracles de la Vierge en Gallo et Ibéro-roman au XIIIe siècle*. Ohio: University of Dayton.
- BETTI, Maria Pia (2005): *Repertorio metrico delle Cantigas de Santa Maria di Alfonso X di Castiglia*. Ospedaletto: Pacini.
- BLOCH, Marc (1961): *Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué a la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*. Paris: Armand Colin.
- BOURDILLON, Hilary (1988): *Women as Healers. A history of women and medicine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORDE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es> [Data de consulta: 23-10-2014].
- COROMINAS, Joan; José Antonio PASCUAL (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 6 vols.
- Corpus Xelmírez. Corpus Lingüístico da Galicia Medieval*. <http://sli.uvigo.es/xelmirez/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- CORTI, Francisco (1998-1999): “Narrativa visual de la enfermedad en las Cantigas de Santa María”. *Cuadernos de Historia de España*. LXXV, 85-115.
- Diccionario de Dicionarios* (2003) = SANTAMARINA, Antón (coord.): *Diccionario de dicionarios. Corpus lexicográfico da lingua galega*. [A Coruña:] Fundación Pedro Barrié de la Maza. *RILG: Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG>. [Data de consulta: 16-6-2014].
- GARCÍA BALLESTER, Luis (2001): *La búsqueda de la salud. Sanadores y enfermos en la España Medieval*. Barcelona: Ediciones Península.
- GARCIA Y GARCIA, Antonio (dir. ed.) (1981): *Synodicon hispanum I*. Galicia. Madrid: Editorial Católica. *Corpus Xelmírez. Corpus Lingüístico da Galicia Medieval*. <http://sli.uvigo.es/xelmirez/>. [Data de consulta: 16-6-2014].
- GARCIA-SABELL TORMO, Teresa (1990): *Léxico francés nos cancioneros galego-portugueses. Revisión crítica*. Vigo: Galaxia.
- GONZÁLEZ HERNANDO, Irene (2009): “Posiciones fetales, aborto, cesárea e infanticidio. Un acercamiento a la ginecología y puericultura hispánica a través de tres manuscritos medievales”. *Miscelánea Medieval Murciana*. XXXIII, pp. 99-122.
- GREEN, Monica H. (2000): *Women’s Healthcare in the Medieval West: Texts and Contexts*. Aldershot: Ashgate. Variorum Collected Studies Series.
- LAPA, Manuel Rodrigues (1995): *Cantigas d’escarnho e de mal dizer dos cancioneros medievais galego-portugueses. Edição crítica e vocabulário*. Vigo: Ir Indo. Lisboa: Edições João Sá da Costa.
- LE BLÉVEC, Daniel (dir.) (2004): *L’Université de médecine de Montpellier et son rayonnement (XIIIe-XVe siècles): actes du colloque international de Montpellier organisé par le Centre historique de recherches et d’études médiévales sur la méditerranée occidentale*. Université Paul Valéry, Montpellier III, 17-19 mai 2001. Turnhout: Brepols.

- LOPEZ FERREIRO, Antonio (ed.) (1901): *Galicia Histórica. Colección diplomática*. Santiago: Tipografía Galaica. *Corpus Xelmírez. Corpus Lingüístico da Galicia Medieval*. <http://sli.uvigo.es/xelmirez/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- LORENZO, Ramón (1968): *Sobre cronología do vocabulario galego-português*. Vigo: Galaxia. E. González Seoane (dir.): *Dicionario de Dicionarios do galego medieval* [ed. CD-ROM; versión electrónica 1.0]. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela. (*Verba, anuario galego de filoloxía: anexo 57*) 2006. RILG: *Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- (1975): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla. Edición Crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos “Padre Feijoo”, vol. 1. *Corpus Xelmírez. Corpus Lingüístico da Galicia Medieval*. <http://sli.uvigo.es/xelmirez/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- (1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla. Edición Crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos “Padre Feijoo”, vol. 2. E. González Seoane (dir.): *Dicionario de Dicionarios do galego medieval* [ed. CD-ROM; versión electrónica 1.0]. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (*Verba, anuario galego de filoloxía: anexo 57*) 2006. RILG: *Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- MARTÍNEZ LÓPEZ, Ramón (ed.) (1963): *General Estoria. Versión gallega del siglo XIV. Ms. O. I. 1. del Escorial*. Oviedo: Publicacións de Archivum. *Corpus Xelmírez. Corpus Lingüístico da Galicia Medieval*. <http://sli.uvigo.es/xelmirez/>. [Incorpora as correccións de Ramón Lorenzo e Xosé Luís Couceiro: (1999) “Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (II)”, *Homenaxe ó profesor Camilo Flores*. Vol. 2, pp. 209-233. (1999) “Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (I)”, *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Vol. 1, pp. 595-627] [Data de consulta: 16-6-2014].
- MedDB2 = BREA, Mercedes (dir.): *Base de datos da Lírica Profana Galego-Portuguesa*, versión 2.3.3. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. <http://www.cirp.es/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- METTMANN, Walter (1972): “Glossário”. *Cantigas de Santa María de Afonso X, o Sábio*. Coimbra: Universidade de Coimbra, vol. 4. E. González Seoane (dir.): *Dicionario de Dicionarios do galego medieval* [ed. CD-ROM; versión electrónica 1.0]. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (*Verba, anuario galego de filoloxía: anexo 57*) 2006. RILG: *Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG/> [Data de consulta: 16-6-2014].
- (1986-1988-1989) (ed.): Alfonso X. *Cantigas de Santa María*. Madrid: Castalia, 3 vols.
- PARKER, Kevin M. (1958): *Vocabulario de la Crónica Troyana*. Salamanca: Universidad. E. González Seoane (dir.): *Dicionario de Dicionarios do galego medieval* [ed.

- CD-ROM; versión electrónica 1.0]. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (*Verba, anuario galego de filoloxía: anexo 57*) 2006. RILG: *Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG>. [Data de consulta: 1-12-2014].
- PARKINSON, Stephen (1991-1992): “Miragres de maldizer?: Dysphemism in the *Cantigas de Santa Maria*”. *Cantigueiros*. 4, 44-57.
- (2012): “Cut and Shut: The Hybridity of Cantiga 173”. *eHumanista*. 22, pp. 49-64.
- PARKINSON, Stephen; Deirdre JACKSON (2006): “Collection, Composition, and Compilation in the *Cantigas de Santa Maria*”, *Portuguese Studies*. 22, 2, 159-172.
- RILG: *Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG>. [Data de consulta: 16-6-2014].
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Eladio (1958-1961): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Galaxia: Vigo. A. Santamarina (coord.): *Diccionario de diccionarios*. [A Coruña:] Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2003. RILG: *Recursos integrados da lingua galega*. <http://sli.uvigo.es/RILG> [Data de consulta: 16-6-2014].
- SÁNCHEZ PRIETO-BORJA, Pedro (ed.) (2002): Afonso X, *General Estoria. Primera parte*. (Alcalá de Henares:) Universidad de Alcalá de Henares. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es> [Data de consulta: 23-10-2014].

PERFIL ACADÉMICO Y PROFESIONAL

Actualmente es investigadora posdoctoral de la Universidad de Santiago de Compostela (Plan I2C-Xunta de Galicia) tras varias estancias en centros europeos de reconocido prestigio, como son el *Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale* en Poitiers y el oxoniense *Centre for the Study of the Cantigas de Santa Maria*. Su tesis doctoral consistió en la edición crítica y estudio de las cantigas de un trovador portugués (*O cancionero de Fernan Fernandez Cogominho*, Santiago de Compostela, *Verba. Anexo 69*, 2012). Como miembro del grupo de investigación *GI-1350 Románicas (Filoloxía - Literatura Medieval)*, ha colaborado en diversos proyectos de investigación versados en la lírica medieval gallega y románica, destacadamente con la publicación de trabajos de ecdótica, hermenéutica, vocabulario trovadoresco, etc.

Principales líneas de investigación: Ecdótica de textos medievales en gallego, Léxico del gallego medieval, Literatura medieval románica.

Fecha Recepción del Artículo: 20-01-2015

Fecha Aceptación del Artículo: 23-04-2015